

CĂSĂTORIA ȘI CICLUL DE VIATĂ FAMILIALĂ

Căsătoria, frecvența acesteia în sînul unei populații – nupțialitatea – interesează numeroase științe, printre care: sociologia, antropologia culturală, etnografia, psihologia socială, dreptul și, evident, demografia. Căsătoria este o instituție socială, în primul rînd, o instituție juridică; ea se află sub influența unui mare număr de factori; juridici, sociali, economici, culturali, psihologici. La rîndul ei, nupțialitatea generează o serie de consecințe și implicații pe diferite planuri.

Din numeroasele aspecte legate de căsătorie, demografia studiază cu predilecție două: influența nupțialității asupra *fertilității* și rolul ei în *demografia familiei*. Căsătoria este actul prin care se întemeiază familia, marcînd începutul primei secvențe a „ciclului de viață familială.” În cadrul acestui ciclu, au loc evenimente demografice precum nașterile succesive ale copiilor, căsătoriile copiilor rezultați din căsătorie și terminînd prin dizolvarea căsătoriei prin divorț sau prin decesul unuia din soți.

În analiza nupțialității trebuie să se acorde atenție și așa-numitor „uniuni consensuale” (concubinaj) ca și fertilității nelegitime, componentă, uneori deloc neglijabilă, a fertilității generale, alături de fertilitatea legitimă (matrimonială). Atitudinea față de căsătorie, „propensiunea” pentru căsătorie reprezintă „comportamentul nupțial” care, împreună cu comportamentul procreator sau reproductiv, sînt expresia unui model cultural complex sau a unor submodele culturale, formate în decursul unei pe-

rioadे îndelungate de timp și caracterizate printr-o anumită inerție.

Cu toată importanța căsătoriei și nupțialității, demografia românească s-a ocupat relativ puțin de aceste fenomene. Pentru perioada contemporană s-au publicat trei tabele de nupțialitate (Gîndac și Ghețău, 1966; Ghețău, 1969 și Șerban, 1975); o tabelă de nupțialitate pe baza recensămîntului din 1977 nu este încă disponibilă. Mai semnalăm un studiu general asupra nupțialității pentru perioada 1946–1978 (Trebici, 1979). Cît privește analiza nupțialității populației României în trecut, nu există decît studiul lui G. R. Șerbu (Retegan, 1962), în care aceasta este examinată ca factor al fertilității pe o perioadă de șase decenii (1900–1960).

Vom examina nupțialitatea în cadrul mai general al tranziției demografice din România și vom face totodată referiri la fertilitate și la familie, ținînd seama de strînsa legătură dintre ele.

Nupțialitatea va fi examinată numai ca factor potențial al fertilității, potrivit tezei generale că nupțialitatea influențează fertilitatea prin: a) vîrsta la căsătorie (juridică și statistică); b) ritmul de constituire a familiilor; c) proporția persoanelor căsătorite și, respectiv, frecvența celibatului definitiv, presupuse – *ceteris paribus* – a influența fertilitatea căsătoriilor (în funcție de durata acestora). După Coaie (1971; 1973), tranziția fertilității unei populații de la niveluri ridicate (perioada pretranzitională) la niveluri scăzute (posttranzitionale) poate avea două forme: *malthusiană*, caracterizată de scăderea proporției femeilor căsătorite, și *neomalthusiană* – reducerea fertilității prin aplicarea așa-numitelor tehnici neomalthusiene (contracepție, avort).

Dintre alte teze cu referire la nupțialitate, va fi examinată cea formulată de Hajnal (1965) relativă la tipul european de est („Eastern European Pattern”), cu o aplicație a lui Sklar (1974), precum și teza lui Hajnal (1953) despre explozia nupțialității („marriage boom”), fenomen ce a avut loc în Europa occidentală, pentru a încerca să răspundem dacă acest fenomen a avut loc și în România.

Indicii folosiți în prezetul studiu sînt:

1. Rata brută de nupțialitate (RBC) – proporția căsătoriilor la 1 000 locuitori – indice cu caracter aproximativ.

2. Vîrsta medie la prima căsătorie (X_c) și vîrsta mediană la prima căsătorie (Med).

3. Ratele specifice de nupțialitate după sex și vîrstă la căsătoriile din toate stările civile și la prima căsătorie.

4. Rata totală de nupțialitate („suma căsătoriilor reduse”), atît pentru toate căsătoriile cît și pentru primele căsătorii.

5. Frecvența populației căsătorite la 20–24 ani (femei) și la 25–29 ani (bărbați), ca indice al precocității căsătoriei.

6. Proporția populației care a contractat o căsătorie („ever married”), cuprinzînd persoanele căsătorite divorțate și văduve, la vîrstele 15–49 ani, ca indice al „pro-jpensiunii” pentru căsătorie.

7. Frecvența populației necăsătorite la vîrstele de 45–49 ani, ca indice al celibatului definitiv.

8. Vîrsta medie a persoanelor celibatate la căsătorie pe baza recensămintelor, după metoda Hajnal („singulate mean age at marriage”).

9. Vîrsta medie, mediană și modală la prima căsătorie, din tabelele de nupțialitate disponibile.

Analiza și concluziile studiului de față sînt cele ale unei încercări preliminare, susceptibile de revizuire, pe măsura îmbunătățirii bazei informaționale. Singura perioadă analizată mai aprofundat este 1961–1984, pe baza statisticii primelor căsătorii. De altfel, din punct de vedere al tranziției demografice din România, perioada cea mai interesantă este cea a ultimelor trei decenii și jumătate, caracterizată prin ritmul foarte rapid al schimbărilor principalilor indici demografici.

1. Evoluția ratei brute a nupțialității, 1900–1984

Întrucît nupțialitatea este analizată prin prisma influenței sale posibile asupra fertilității, vom începe cu evocarea succintă a acesteia din urmă. Informațiile pentru perioada 1900–1930 sînt extrase din studiul lui Șerbu (1962).

Rata totală de fertilitate și vârsta medie a mamelor
la nașterea copiilor lor

Perioada	Rata totală de fertilitate (număr de copii)	Vârsta medie a mamelor la nașterea copiilor (ani și sutimi)
1900*	5,26	29,06
1910*	5,06	28,92
1930*	4,42	29,16
1958–1966	2,15	26,27
1967–1974	2,96	26,60
1975–1979	2,57	25,74
1980–1981	2,41	25,28
1982	2,17	24,95
1984	2,19	25,24

* Valorile au fost calculate pe baza datelor din studiul lui Șerbu (1962).

În condițiile acestei evoluții a fertilității se pune întrebarea: care a fost rolul nupțialității în scăderea fertilității și deci care a fost caracterul tranziției demografice?

În studiul amintit al lui Șerbu (1962), se face afirmația că „o creștere a nivelului nupțialității nu s-a tradus, în toată perioada cercetată, printr-o creștere a nivelului natalității, respectiv printr-o creștere a numărului născuților-vii (p. 53) și că între 1900–1960 nu pare să se fi produs modificări brusce ale vârstei la căsătorie care să provoace creșteri periodice ale numărului de născuți-vii” și că „proporția celibatarilor în rândurile populației în vârsta de căsătorie, se pare că a fost extrem de redusă în întreaga perioadă cercetată, dar nu sînt date disponibile decît pentru recensămîntul populației din 1956” (P. 49).

Această afirmație este justă, cu excepția perioadei 1946–1958. Cît privește însă recensămintele, cu toate lipsurile amintite – suprafața țării de atunci și erorile la declararea vârstei și, eventual, a stării civile – cele din 1899 și 1912 oferă totuși informații cu privire la repartiția populației după stare civilă, sex și vîrsta. De altfel,

unele studii internaționale folosesc această informație (Hajnal, 1965; Sklar, 1974; O.N.U., 1975). Însăși teoria tipului european răsăritean de nupțialitate se bazează pe aceste informații.

Să începem cu rata brută de nupțialitate.

Tabelul nr. 22

Rata brută de nupțialitate a populației României
în perioada 1900–1983

Perioada	Căsătorii la 1000 locuitori	Perioada	Căsătorii la 1000 locuitori
1900–1904	8,3
1905–1909	9,4	1946–1950	11,2
.....	1951–1958	10,9
1920–1924	10,5	1956–1958	11,6
1925–1929	9,6	1959–1969	9,0
1930–1934	9,1	1970–1979	8,4
1935–1939	9,0	1980–1981	8,2
		1982	7,8
		1984	7,3

Notă. Datele pentru 1900–1929, din studiul Șerbu (1962).

În general, lipsa de corelație între natalitate și nupțialitate poate fi ilustrată cu faptul că în perioada de scădere a natalității, rata de nupțialitate se află la același nivel ca în perioadele când natalitatea era relativ ridicată. Rata de nupțialitate din anii 1959–1969 are același nivel cu perioada 1930–1939, deși evoluția natalității a fost diferită, iar rata de nupțialitate din anii 1970–1983 este la nivelul ei de la începutul secolului, deși diferența în ceea ce privește fertilitatea este – așa cum s-a arătat – foarte mare.

Reține însă atenția nivelul ridicat al nupțialității în perioada 1946–1958. De asemenea, examinând datele privind evoluția nupțialității pe mediile urban și rural, se remarcă o schimbare semnificativă, în sensul că după cel de-al doilea război mondial nupțialitatea populației urbane este superioară celei rurale și că pînă în 1958 nivelul ei este foarte ridicat în raport cu perioada antebelică.

Ne vom referi în continuare la recensămintele din 1899, 1912, 1956, 1966 și 1977 care oferă date privind repartiția populației după stare civilă, pe sexe și vârste. Indicii folosiți sînt proporția persoanelor căsătorite și, respectiv, a celor necăsătorite pe grupe de vîrstă semnificative, precum și vîrsta persoanelor la prima căsătorie (metoda Hajnal). Ne vom ocupa în special de populația feminină.

În prealabil, este necesară prezentarea succintă a teoriei lui Hajnal – preluată de majoritatea demografilor – cu privire la tipurile („pattern”) de nupțialitate și la „explozia nupțială” („marriage boom”).

După Hajnal (1965) există două tipuri europene ale căsătoriei („European Marriage Pattern”). Primul pe care îl numește „European Pattern”, pentru Europa de vest, de nord și de sud, s-a caracterizat vreme îndelungată printr-o vîrstă ridicată la căsătorie și printr-o proporție înaltă a populației ce rămîne celibatară. Al doilea tip „Eastern European Pattern” are drept trăsături caracteristice: vîrsta timpurie la căsătorie și proporția foarte scăzută a persoanelor ce rămîn necăsătorite. Hajnal propune drept indici proporția persoanelor celibatate la vîrstele de 20–24 ani și 25–29 ani, ca indicație în legătură cu vîrsta la căsătorie, precum și proporția persoanelor celibatate la vîrsta de 45–49 ani.

Ca ilustrare se dau următoarele exemple:

Tabelul nr. 23

Procentul femeilor celibatate la diferite grupe de vîrste în jurul anului 1900 (în %)

	20–24 ani	25–29 ani	45–49 ani
<i>Tipul european</i>			
Belgia	71	41	17
Suedia	80	52	19
<i>Tipul european de răsărit</i>			
Bulgaria	24	3	1
Serbia	16	2	1
Ungaria	36	15	4
România	20	8	3

Diferențele între cele două grupe de țări sînt frapante în ce privește vîrsta la căsătorie. În cadrul tipului est-european face excepție Ungaria pentru grupele de vîrstă de 20–24 și 25–29 ani. Vîrsta medie la căsătorie a femeilor celibatate este apreciată la circa 20 ani, vîrsta medie la toate căsătoriile, 21–21,5 ani (tipul european de răsărit) și 26–27 ani (tipul european).

Un studiu al lui Sklar (1975) examinează mai detaliat tipul est-european și comportamentul nupțial („marriage behaviour”). Autorul ajunge la constatarea că țări precum actualele Cehoslovacia și Polonia se încadrează mai curînd în tipul european, decît în cel de est, în timp ce Bulgaria și România ar reprezenta tipul est-european. Exemplul dat de autor este următorul:

Tabelul nr. 24

Proporția femeilor celibatate la diferite vîrste (%)

Țări	Anul	Celibatate (%)	
		20–29	40–49
Polonia	1900	36,3	7,8
România	1899	13,6	3,0

Cît privește teza lui Hajnal (1965) cu privire la „explozia nupțială”, ea este formulată astfel: „În ultimele două decade o bună parte din Europa a înregistrat un proces asemănător cu o revoluție în obiceiurile legate de căsătorie („marriage habits”). Oamenii se căsătoresc în număr mai mare și mai devreme decît altădată. Procentul persoanelor ce rămîn celibatate, în special în rîndul femeilor sub 30 ani, este în prezent mult mai redus decît în «tipul european» anterior, iar numărul persoanelor care rămîn necăsătorite definitiv s-a micșorat considerabil și va ajunge sub 5% în viitorul apropiat. «Tipul european» pare să dispară” (p. 104). Despre „revoluția nupțială” Hajnal (1953). este de părere că ea constă în, creșterea bruscă a ratelor de nupțialitate în centrul, nordul și vestul Europei și în țările anglo-saxone din afara Europei (S.U.A., Canada, Australia, Noua Zeelandă). În mare măsură, acest fenomen stă la baza redresării, puternice a

natalității („baby boom”). Ratele de nupțialitate au crescut, în țările amintite, de la 6–8 căsătorii la 1000 locuitori, în perioada 1925–1934, la 7–9 căsătorii, în perioada 1935–1950, iar proporția persoanelor celibatate la vârstele tinere s-a redus simțitor.

Ce ne spun recensămintele noastre ?

Recensământul din 1899, republicat în 1944, a folosit altă grupare pe vârste decât recensămintele următoare și anume 16–20 ani, 21–25 ani etc. Întrucât însă vârsta la recensământ s-a înregistrat altfel decât este obișnuit în practica recensămintelor¹⁰, gruparea folosită ar corespunde, în linii mari, cu gruparea 15–19, 20–24 ani etc. Dar chiar și cu această precizare, o anumită eroare subsistă, de vreme ce raportul de masculinitate este supra-unitar (1,033).

Tabelul nr. 25

Proporția (%) persoanelor necăsătorite la grupele de vârste
16- 55 ani, pe sexe (1899)

Grupa de vîrstă	Masculin	Feminin
16–20 ani	96,9	78,0
21–25 „	66,7	20,3
26–30 „	20,9	7,9
31–35 „	10,6	4,8
36–40 „	7,5	4,0
41–45 „	5,6	3,2
46–50 „	4,9	2,8
51–55 „	4,1	2,1
Vîrsta medie la prima căsătorie (ani și sutimi)	24,51	20,32

¹⁰ L. Goleșcu (1944) precizează (p. 63): „...pentru uniformitate, atît la culegerea datelor, cit și la despoierea lor, anii s-au înscris întregi, socotindu-se ca împlinit și acela în care a intrat persoana recențată: așa, spre exemplu, o persoană în vîrstă de la 10 ani și jumătate s-a trecut la 11 ani etc.” Cu alte cuvinte, persoanele avînd vîrsta de 9 ani (la ultima aniversare) sînt înregistrate la 10 ani, cu excepția , celor care au vîrsta de 10 ani și trec la grupa 11 ani și peste. Același sistem s-a practicat și în statistica căsătoriilor.

Căsătoria timpurie a femeilor este atestată de proporția redusă (20,3%) a femeilor necăsătorite la vârstele de 21–25 ani; proporția celibatelor definitive (2,8% la vârstele de 46–50 ani) arată universalitatea căsătoriei.. Diferența între vârsta medie la prima căsătorie a bărbaților în raport cu femeile este de circ 4,2 ani.¹¹

La recensământul din 1912¹² situația a fost următoarea:

Tabelul nr. 26

Proporția (%) persoanelor necăsătorite la grupele de vîrstă 15-54 ani, pe sexe (1912)

Grupa de vîrstă	Masculin	Feminin
15–19 ani	98,5	90,0
20–24 „	75,5	33,9
25–29 „	25,9	9,8
30–34 „	10,0	5,8
35–39 „	6,7	3,9
40–44 „	5,7	3,0
45–49 „	4,6	2,8
50–54 „	4,6	2,7
Vîrsta medie la prima căsătorie (ani și sutimi)	25,20	21,71

Proporția femeilor necăsătorite la vîrstele de 20–24 ani, deși redusă, este totuși mai mare decît în 1899, ceea

¹¹ Ținînd seama de posibilitatea unei erori, după o altă metodă de calcul vîrsta medie la femei ar fi de 21,34 ani, iar la bărbați de 25,56 ani. Mai verosimil pare însă primul rezultat.

¹² La acest recensământ erorile de înregistrare la vîrstele terminate cu 0 și 5 au fost foarte mari: indicele Whipple este de 167%. De altfel, I. Scărlătescu (1921) precizează: „...prima, experiență pe care am făcut-o cu ocaziunea recensământului din 1912, ne-a dus la concluziunea, că declarațiunile locuitorilor, cînd au fost întrebați despre vîrsta, nu au fost peste tot sincere, fie din cauza prejudecăților, fie din cauza ignorării adevăratei lor etăți” (p. 31).

ce se reflectă în creșterea vârstei la prima căsătorie. Frecvența celibatului definitiv, foarte redusă, este aproximativ aceeași ca în 1899. Reamintim că în perioada 1905-1909 rata brută de nupțialitate (9,4‰) este mai înaltă ca în 1900-1904 (8,3‰); această tendință ar fi trebuit să influențeze repartiția după stare civilă și vârste la recensământul din 1912. Numai după ce se va cunoaște evoluția nupțialității înainte de 1900 se va putea formula o concluzie pertinentă.

Cum am mai arătat, recensămintele din 1930 și 1948 nu ne furnizează informații cu privire la repartiția populației după stare civilă, pe sexe și vârste. Sîntem astfel obligați să ne referim numai la recensămintele din 1956, 1966 și 1977.

Tabelul nr. 27

Proporția (%) persoanelor necăsătorite la grupele de vîrsta 14-54 ani, pe sexe (1956)

Grupa de vîrstă	Masculin	Feminin
14-19 ani	97,0	84,2
20-24 ani	71,1	33,5
25-29 „	21,6	13,3
30-39 „	5,0	7,0
40-49 „	2,9	4,3
50-54 „	2,3	3,8
Vîrsta medie la prima căsătorie (ani și sutimi)	24,65	21,35

Vîrsta medie la prima căsătorie este în ușoară scădere față de 1912, dar frecvența celibatului definitiv este aproximativ aceeași. Scăderea vîrstei medii trebuie pusă în legătură cu, creșterea accentuată a nupțialității care a început în 1946.

La recensămîntul din 1966 situația s-a prezentat astfel:

Tabelul nr. 28

Proporția (%) persoanelor necăsătorite la grupele de vîrstă
15-54 ani, pe sexe (1966)

Grupa de vîrstă	Masculin	Feminin
15-19 ani	97,5	78,4
20-24 „	67,9	24,1
25-29 „	21,1	7,9
30-34 „	0,7	4,9
35-39 „	3,8	4,5
40-44 „	2,8	4,4
45-49 „	2,7	4,3
50-54 „	2,5	3,6
Vîrsta medie la prima căsătorie (ani și su- timi)	24,46	20,23

Precocitatea căsătoriei este ilustrată (la femei) și de proporția redusă a femeilor necăsătorite la vîrstele 20-24 ani și de vîrsta medie a acestora, cu un an mai mică decît în 1956.

În sfîrșit, ultimul recensămînt ne dă următoarele informații:

Tabelul nr. 29

Proporția (%) persoanelor necăsătorite la grupele de vîrstă
15-54 ani, pe sexe (1977)

Grupa de vîrstă	Masculin	Feminin
15-19 ani	97,1	84,0
20-24 „	70,5	33,5
25-29 „	22,9	9,9
30-34 „	8,7	4,7
35-39 „	4,9	3,5
40-44 „	3,2	3,2
45-49 „	2,5	3,5
50-54 „	2,0	3,7
Vîrsta medie la prima căsătorie (ani și sutimi)	24,43	21,07

Vârsta medie a femeilor la prima căsătorie înregistrează o reștere cu aproape un an față de 1966, în timp ce vârsta medie la bărbați este practic aceeași. Diferența dintre cele două sexe s-a redus.

Înainte de a formula unele constatări, să ne referim! și la repartiția populației care a cunoscut evenimentul căsătoriei („ever married”), adică a populației cu starea civilă căsătorită, văduvă și divorțată. Am luat numai populația feminină la recensămintele din 1912, 1966 și 1977.

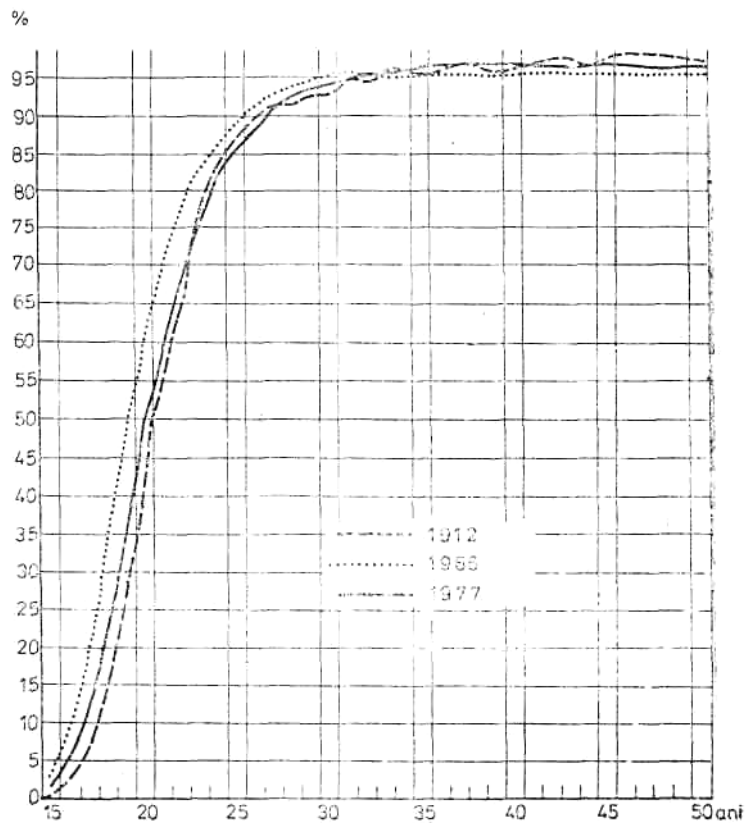

Fig. 11 Proporția (%) populației feminine căsătorite („ever married”), 1912, 1966 și 1977.

Coale (1971) a arătat, într-un studiu în care încearcă să găsească legi de nupțialitate în expresie matematică, că curbele proporției femeilor căsătorite (inclusiv văduve și divorțate) pentru populațiile din Europa erau, în esență, aceleași în ce privește structura, diferind numai în privința vârstei la care începe căsătoria, a ritmului cu care crește nupțialitatea și a proporției persoanelor căsătorite.

Coale ajunge la concluzia că dacă obiceiurile la căsătorie sînt stabile, în aceste condiții distribuția după starea civilă (maritală), după vîrstă la recensăminte, se aseamănă cu aceea a distribuției în cadrul oricărei cohorte. Or, figura 11 ne arată o stabilitate a „modelului” românesc la căsătorie: alura curbelor 1912, 1966 și 1977 este aproximativ aceeași, cu unele mici diferențe. După datele recensămîntului din 1966 căsătoriile s-au încheiat mai rapid, dar celibatul definitiv este ceva mai ridicat decît în 1912 și 1977. Curba din 1977 este mai apropiată de cea din 1912 decît la curba din 1966. Într-adevăr, recensămîntul din 1966 oglindește un proces care s-a produs în anii 1946–1958 în structura și frecvența nupțialității care cere un examen mai detaliat.

Tabelul nr. 30

Proporția (%) femeilor celibatate la unele grupe de vîrste și vîrsta medie ia prima căsătorie, pe baza recensămîntelor din 1899, 1912, 1956, 1966 și 1977

Anii	Proporția (%) femeilor celibatate			Vîrsta medie la prima căsătorie
	20–24 ani	25–29 ani	45–49 ani	
1899	20,0	7,9	3	20,32
1912	33,9	9,8	2,8	21,71
1956	33,5	13,3	4,3*	21,38
1966	24,1	7,9	4,3	20,23
1977	33,5	9,9	3,5	21,07

* Grupa 40-49 ani.

Reamintind rezervele pentru datele recensămîntelor din 1899 și 1912, putem formula unele constatări. Vîrsta la care femeile contractează prima căsătorie este precoce: între 20,2 ani și 21,7; proporția femeilor rămase necăsătorite la vîrsta de 45–49 ani este foarte redusă

(2,8–4,3%); căsătoriile se încheie timpuriu, iar proporția femeilor celibatate scade rapid, odată cu vârsta. Căsătoria este universală. Apartenența României la tipul est-european de nupțialitate este evidentă. Rămîne ca istoria socială și etnografia să explice acest tip și relativa sa stabilitate în timp. Și cu prilejul tabelului nr. 30, ne rețin atenția datele obținute la recensămîntul din 1966: vârsta mai scăzută la căsătorie decît la recensămîntul din 1956 (diferența este de 1,15 ani), iar proporția femeilor celibatate la vârstele 20–24 ani este mai redusă decît în 1956 și 1977.

2. Evoluția nupțialității în perioada 1946–1984

Ca și pentru fertilitate și mortalitate, ultimele trei decenii și jumătate (1946–1984) sînt martore ale unor schimbări semnificative și în istoria nupțialității. Posibilitățile, de analiză a acestei perioade sînt mai mari, grație faptului că începînd cu anul 1957 s-a publicat repartiția tuturor căsătoriilor (provenite din starea civilă „necăsătorită”, „văduvă” și „divorțată”) după sex și vîrstă și din 1961, repartiția primelor căsătorii după sex și vîrstă. Prin urmare dispunem de ratele brute de nupțialitate 1946–1984, ratele specifice după sex și vîrstă pentru toate căsătoriile (1957–1984) și pentru primele căsătorii (1961–1984), precum și informațiile din recensămintele 1956, 1966 și 1977 cu privire la repartiția populației după stare civilă, sex și vîrstă.

Se poate deci încerca, pentru perioada 1946–1984, un răspuns la următoarele întrebări:

- a) influența nupțialității asupra fertilității;
- b) dacă a existat, în perioada amintită, ceva de genul unei „explozii nupțiale”;
- c) dacă se constată o tendință de modificare a comportamentului nupțial și a celui reproductiv.

Cele mai importante dificultăți în calea analizei le ridică perioada 1946–1957 (1961) și ca atare vom fi nevoiți; pentru această perioadă, să ne mărginim la comparația dintre ratele brute de nupțialitate cu cele de natalitate. Efectele schimbărilor structurii și frecvenței nupțialității se vor regăsi, în bună parte, în repartiția popu-

lației după stare civilă, sex și vîrstă la recensămintele din 1966 și 1977.

Cît privește estimarea efectelor nupțialității asupra fertilității pe baza ratelor de nupțialitate se cuvine făcută o precizare. Atît rata de nupțialitate cît și rata de natalitate se determină ca număr de căsătorii și, respectiv, ca număr de născuți-vii raportat la numărul, populației de la mijlocul anului (populația medie). În timp ce numărul născuților-vii este produsul dintre numărul populației feminine de vîrstă fertilă (15–49 ani) și ratele de fertilitate după vîrstă, deci produsul dintre un factor extensiv (cantitativ) și altul intensiv (calitativ), tot așa numărul căsătoriilor încheiate în fiecare an este produsul dintre numărul populației nupțiabile (factor cantitativ) și ratele specifice de nupțialitate după sex și vîrstă (factor calitativ). Necunoașterea ratelor de fertilitate după vîrstă, pînă în 1956, și a celor de nupțialitate pînă în 1957, obligă analiza să se refere numai la factorul cantitativ, adică la aprecierea efectivelor generațiilor care intră în populația de vîrstă fertilă și, respectiv, în populația de vîrstă nupțiabilă. Cum numărul căsătoriilor este determinat într-o proporție decisivă de populația feminină nupțiabilă în vîrstă de 15–24 ani (10 cohorte) și de populația masculină în vîrstă de 20–29 ani (10 cohorte), referirea se va face la raportul dintre aceste generații și numărul căsătoriilor încheiate în fiecare an.¹³

În schimb, pentru perioada 1961–1984 există posibilitatea de a compara rata totală de nupțialitate („suma primelor căsătorii reduse”) cu rata totală de fertilitate („suma nașterilor reduse”), precum și vîrstă medie (mediană) la prima căsătorie cu vîrstă medie a mamelor la nașterea copiilor lor.

În perioada 1946–1959 nupțialitatea este mai ridicată decît în oricare altă perioadă anterioară. Se observă totodată că natalitatea în perioada 1948–1956, deși oscilantă, se află la un nivel relativ înalt, înainte de a se angaja într-o scădere rapidă, pînă în 1966.

¹³ Dacă ne referim la primele căsătorii, cele contractate de femeile în vîrstă de 15–24 ani au reprezentat 80% din totalul căsătoriilor, în perioada 1961–1965 și 83% din totalul căsătoriilor, în perioada 1976–1980. La bărbați, proporțiile pentru vîrstă de 20–29 ani au fost de 77% și, respectiv, de 80% (1976–1980).

Tabelul nr. 31

Numărul mediu anual al născuților-vii și al căsătoriilor precum și ratele-brute de natalitate și de nupțialitate în perioada 1935–1939 și 1946–1958

	Numărul anual de căsătorii	Rata brută de nupțialitate (la 1000)	Numărul anual de născuți-vii	Rata brută de natalitate
1935-1939	138 026	8,9	462 418	30,0
1946–1950	179 275	11,2	402 518	25,2
1951–1955	183 356	10,9	418 536	24,8
1956–1958	206 817	11,6	408 008	22,9

Sub formă de indici, situația se prezintă astfel:

Tabelul nr. 32

Evoluția ratelor de nupțialitate și de natalitate în 1935–1939 și 1946–1958

	Rata de nupțialitate	Indici (%)		Rata de natalitate	Indici (%)	
1935–1939	8,9	100,0	—	30,0	100,0	—
1946–1950	11,2	125,8	100,0	25,2	84,0	100,0
1951–1955	10,9	122,5	97,3	24,8	82,7	98,4
1956–1958	11,6	130,3	103,6	22,9	76,3	90,9

Nu poate fi negat efectul schimbării numerice a generațiilor succesive asupra numărului căsătoriilor și deci a ratei brute de nupțialitate. Dacă luăm numai populația feminină de vîrstă nupțiabilă, constatăm că în anii 1935-1939 au ajuns la vîrsta de 15 ani generațiile 1920–1924, apărute în perioada unei natalități relativ ridicate (rata brută de natalitate 37‰). Nu trebuie uitat însă că grupa de vîrstă 15–24 ani cuprinde următoarele generații: 1911–1920, în 1935; 1912–1921, în 1936; 1913–1922, în 1937; 1914–1923, în 1938 și 1915–1924, în 1939, fiecare vîrstă caracterizîndu-se printr-o altă rată de nupțialitate, pe care de altfel, nu o cunoaștem. Cu alte cuvinte, numărul căsătoriilor este afectat de prezența generațiilor apărute în anii 1916–1919, marcate de deficitul de nașteri. Cît despre perioada 1956–1958, cu nupțialitatea cea mai ridicată, în acești ani au ajuns la vîrsta de 15 ani generațiile 1941–1943, marcate de deficitul de

nașteri din cel de-al doilea război mondial, dar cuprinzând în grupele de vîrstă 15–24 ani generațiile 1932–1941 (în 1956), 1933–1942 (în 1957) și 1934–1942 (în 1958), cu efectiv relativ mare, dar apărute în perioada de scădere a natalității (natalitatea din 1932–1940 a fost de 30‰).

Fenomenul de recuperare a căsătoriilor și nașterilor amîinate din cauza celui de-al doilea război mondial poate fi admis în explicarea nivelului ridicat al nupțialității, deși cuantificarea sa este dificilă. Influența migrației interne și a urbanizării, cu un model diferit de nupțialitate și cu o „propensiune” mai mare pentru căsătorie nu poate fi admisă, deoarece proporția populației urbane a crescut modest: 23,4%, în 1948 și 31,3%, în 1956.

Nu rămîne decît să admitem că în perioada 1946–1958 s-a produs un fenomen similar cu cel din occident, care poate fi calificat drept „explozie nupțială”, de întindere relativ redusă, dar cu intensitate mare. După Hajnal, în occident fenomenul s-a constatat între 1935–1950 și s-a concretizat – printre altele – prin scăderea vîrstei medii la căsătorie și creșterea ratei brute de nupțialitate. Confirmarea ipotezei noastre trebuie căutată în evoluția vîrstei medii la prima căsătorie: la recensămîntul din 1956 ea a fost (pentru femei) de 21,38 ani (ceva mai mică ca în 1912), ajungînd la 20,23 ani la recensămîntul din 1966.¹⁴ La aceasta se adaugă frecvența redusă a femeilor celibatate la grupa de vîrstă de 20–24 ani (24,1%). O altă dovadă ar putea fi furnizată de evoluția ratei totale de nupțialitate și a vîrstei medii (mediane) la prima căsătorie pe baza datelor statisticii stării civile, disponibile începînd cu 1957 (1961).

Dacă admitem existența unei „explozii nupțiale”, atunci este cazul să fim de acord că ea a exercitat o influență asupra natalității, nu atît prin creșterea efectivelor anuale ale generațiilor din 1946–1958, cît prin *frînarea* scăderii ratei brute de natalitate.¹⁵

¹⁴ Cum calculul la recensămînt se face pe baza repartiției după stare civilă și vîrstă, ponderea cea mai mare avînd vîrstele 15–24 ani, se poate aprecia că efectul promoțiilor de căsătorii 1946–1950 a fost important în scăderea vîrstei la prima căsătorie.

¹⁵ Nu ignorăm că în perioada 1946–1957 legislația cu privire la întreruperile de sarcină era restrictivă; liberalizarea ei s-a produs în 1957.

Ce s-a întâmplat în continuare cu nupțialitatea? După nivelul său maxim, de 11,7‰ în 1959, urmează o perioadă de scădere (1959–1969); în 1969 nivelul ei este de 7‰, cel mai scăzut în perioada 1920–1939 și 1946–1984. Redresarea începe în 1970, valoarea maximă la care ajunge nupțialitatea este de 9,2‰ (la nivel național); în anii 1980–1984 rata de nupțialitate este de 7,7‰. Cifrele din perioada 1975–1983 amintesc pe cele din anii 1930–1939, excepție făcând nupțialitatea populației urbane.

Să trecem la indici mai exacti ai nupțialității: indicele sintetic de nupțialitate (rata totală de nupțialitate), vârsta medie și mediană la prima căsătorie.

Tabelul nr. 33

Rata totală de nupțialitate, vârsta medie pe sexe și vârsta mediană a femeilor (prima căsătorie). Grupa de vârstă 15–40 ani

Anii	Rata totală de nupțialitate		Vârsta medie		Diferență bărbați- femei	Vârsta mediana a femeii
	Masculin	Feminin	Masculin	Feminin		
1961	980	1067	25,12	22,03	3,09	20,88
1962	1005	1093	25,14	21,89	3,25	20,68
1963	949	1035	25,17	21,79	3,38	20,49
1964	922	984	25,22	21,83	3,39	20,60
1965	910	943	25,18	21,79	3,39	20,63
1966	982	988	25,12	21,73	3,39	20,64
1967	948	914	25,15	21,63	3,52	20,62
1968	927	876	25,14	21,59	3,55	20,63
1969	878	828	25,17	21,66	3,51	20,80
1970	891	841	25,14	21,71	3,43	21,04
1971	900	849	25,13	21,74	3,39	21,14
1972	920	872	25,17	21,83	3,34	21,25
1973	965	925	25,15	21,79	3,36	21,25
1974	974	948	25,24	21,87	3,37	21,28
1975	993	998	25,25	22,06	3,22	21,43
1976	981	1018	25,42	22,29	3,15	21,57
1977	999	1061	25,30	22,20	3,10	21,49
1978	985	1073	25,35	22,12	3,23	21,41
1979	955	1072	25,35	21,98	3,37	21,30
1980	895	1017	24,87	21,49	3,38	21,15
1981	912	1034	25,26	21,85	3,41	20,59
1982	880	994	25,32	21,82	3,50	21,13
1983	834	885	25,37	22,11	3,26	21,50
1984	852	871	25,30	22,13	3,17	21,54

O remarcă de ordin metodologic cu privire la sensul ratei totale de nupțialitate pe baza primelor căsătorii.

49

Formula de calcul este $\sum_{x=15}^n n_c x$ (suma ratelor de nup-

țialitate după vîrstă). Întrucît este vorba de o cohortă fictivă, o rată totală care este supraunitară este posibilă dar are nevoie de o explicație. În cazul unei cohorte reale o asemenea valoare nu are sens deoarece s-ar admite că o persoană dintr-o generație reală ar contracta, pînă la vîrsta de 50 ani (în cazul nostru), mai mult de o primă căsătorie. Pentru cohortele fictive acest lucru devine posibil: un indice supraunitar sau superior lui 1000, este rezultatul unei recuperări a primelor căsătorii care au fost împiedicate în trecutul apropiat, sau al unei tendințe spre căsătorii tot mai precoce. În tabelul 33 valorile superioare lui 1000 se explică prin acest ultim factor. Care este deci tendința nupțialității în perioada 1961-1984? Pentru anii 1957-1960 dispunem de date privind toate căsătoriile din toate stările civile. Vîrsta medie a soțului a fost de 27,76 ani (1957), de 27,50 ani (1958), de 27,40 ani (1959) și de 27,57 ani (1960); a soției de 24,38 ani (1957), de 24,21 ani (1958), de 24,13 ani (1959) și de 24,32 ani (1960). Prin urmare, este vorba de o tendință de scădere a vîrstei medii la toate căsătoriile care a început cu mult înainte, dar care se încheie prin 1959-1960. Seria 1961-1984 pe baza numai a primelor căsătorii ne arată o ușoară creștere a vîrstei medii la prima căsătorie: la bărbați, de la 25,12 ani (1961) pînă la 25,42 ani (1976), o nouă scădere în anii următori. Este vorba marcurînd de o stabilitate; în decurs de 24 ani între valoarea minimă 24,87 ani (1980) și valoarea maximă 25,42 ani (1976), diferența a fost de 0,55 ani. La femei, se înregistrează o ușoară scădere (1961-1963) care, cu unele oscilații, se continuă pînă în 1968; urmează o creștere pînă în 1976, după care se reinstalează scăderea. Diferența dintre valoarea maximă 22,29 ani (1976) și cea minimă: 21,49 (1980) este de 0,8 ani. Mai bine reliefată apare tendința pe baza vîrstei mediane a femeii la prima căsătorie:

de la 20,88 ani (1961) scade la 20,49 (1963), după care urmează o creștere pînă în 1976 (21,57 ani), o nouă scădere (20,59 ani în 1981) și o creștere (21,54 ani în 1984).

Dată fiind semnificația importantă a vârstei mediane a femeii la prima căsătorie pentru o tipologie a nupțialității, vom reține cifra de 21 ani, ca fiind cuprinsă între 20,50 ani și 21,50 ani. Nu mai este vârsta mediană pentru o căsătorie precoce; ea anunță trecerea spre tipologia matură. Locul ei va fi definit cu prilejul analizei comparative internaționale.

Ce ne spune însă rata totală de nupțialitate? La bărbați variația este cuprinsă între 878 (1969) și 1005 (1962); la femei, între 828 (1969) și 1093 (1962). Dacă ar fi vorba de o generație reală, atunci înseamnă că în 1969, circa 12,2% din bărbați ar rămîne definitiv celibatari; în această situație s-ar afla în același an, 17,2% din femei. Este vorba, desigur, de o cohortă fictivă.

Surprinzător de stabilă este diferența între sexe în ceea ce privește vârsta medie la prima căsătorie: circa 3,3 ani (între 3,10 ani și 3,55 ani), în întreaga perioadă 1961-1984.

Pentru a vedea eventuala influență a nupțialității asupra fertilității, prezentăm în prealabil rata totală de fertilitate și vârsta medie a mamelor:

Tabelul 34

Rata totală de fertilitate și vârsta medie a mamelor la nașterea copiilor lor, 1956-1984

Anii	Rata totală de fertilitate	Vârsta medie a mamelor	Anii	Rata totală de fertilitate	Vârsta medie a mamelor
1956	2,89	27,65	1970	2,89	26,67
1957	2,73	27,20	1971	2,66	26,54
1958	2,59	26,93	1972	2,55	26,41
1959	2,43	26,69	1973	2,44	26,23
1960	2,33	26,56	1974	2,72	26,15
1961	2,17	26,21	1975	2,62	25,99
1962	2,04	26,11	1976	2,58	25,84
1963	2,01	25,98	1977	2,60	25,74
1964	1,96	25,95	1978	2,54	25,61
1965	1,91	26,03	1979	2,50	25,50
1966	1,90	26,00	1980	2,56	25,30
1967	3,66	26,75	1981	2,37	25,26
1968	3,03	26,84	1982	2,17	24,95
1969	3,19	26,76	1983	2,00	24,99
			1984	2,19	25,24

Din punct de vedere al istoriei fertilității se cuvine a aminti că începutul noului declin al acesteia se situează în anul 1958. Scăderea fertilității, facilitată de legislație, se caracterizează printr-un ritm foarte rapid: nivelul ei din 1966 este cu 30% mai mic ca în 1957. O puternică redresare se produce în 1967.¹⁶ Chiar și în aceste condiții, fertilitatea din 1967 nu este decât cu 27% mai ridicată ca în 1956. Tendința de scădere se reinstalează curînd: fertilitatea din 1970 are același nivel cu cea a anului 1956, iar cea din 1984 reprezintă 75,8% din nivelul anului 1956. O trăsătură caracteristică a perioadei este scăderea vârstei medii a mamelor: de la 27,65 ani (1956) la circa 25 ani în perioada 1981–1984.

Nupțialitatea a avut o istorie diferită: scăderea ratei totale de nupțialitate, începută în 1959 se continuă pînă în 1969; redresarea după 1970 se realizează în ritmuri modeste. Evoluția indicilor fertilității comparativ cu cea a nupțialității¹⁷, pentru perioada 1961–1984, ne va permite unele constatări.

Comportamentul fertilității și al nupțialității este diferit. Fertilitatea scade pînă în 1966, se redresează în 1967, dar în continuare scăderea este fermă (excepție face anul 1974); anul 1983 apropie nivelul fertilității de cel din 1961 și, respectiv, din 1966. Nupțialitatea scade pînă în 1969, începe să crească clin 1970, cu un maximum în anii 1978–1979, urmat de o scădere în anii 1980–1984. Evoluția este aproximativ aceeași pe care o descrie curba ratelor brute de nupțialitate. Se cere amintit faptul că în perioada scăderii rapide a fertilității are loc și creșterea rapidă a divorțialității. Ca urmare, rata de nupțialitate pe baza primelor căsătorii (ambii parteneri cu starea civilă necăsătorită) scade mai rapid, pînă în 1965–1966, decât rata brută de nupțialitate pentru căsătoriile din toate stările civile.

¹⁶ *Decretul nr. 770*, din 1 octombrie 1966 prevede: „întreruperea sarcinii este interzisă” (Art. 1). Art. 2 statuează că întreruperea sarcinii are un caracter de excepție, în condițiile specificate de decret.

¹⁷ Alegerea bazei de comparație (1961) ar putea fi discutată: am adoptat-o numai pentru motivul că seria ratei de nupțialitate pentru primele căsătorii este disponibilă începînd cu acest an.

Rata totală de fertilitate și vârsta medie a mamelor, rata totală de nupțialitate și vârsta medie a femeilor la prima căsătorie (1961=100)

Anii	Fertilitatea		Nupțialitatea	
	Rata totală de fertilitate	Vârsta medie a mamelor	Rata totală de nupțialitate	Vârsta medie la căsătorie
1961	100,0	100,0	100,0	100,0
1962	94,0	99,6	102,4	99,4
1963	92,6	99,1	97,0	98,3
1964	90,3	99,0	92,2	99,1
1965	88,0	99,3	88,4	98,9
1966	87,6	99,2	92,0	98,6
1967	168,7	102,0	85,7	98,2
1968	167,3	102,4	82,1	98,0
1969	147,0	102,1	77,6	98,3
1970	133,2	101,8	78,8	98,5
1971	122,6	101,3	79,6	98,7
1972	117,5	100,8	81,7	99,1
1973	112,4	100,1	86,7	98,9
1974	125,3	99,8	88,8	99,3
1975	120,7	99,2	93,5	100,1
1976	118,9	98,6	95,4	101,2
1977	119,8	98,2	99,4	100,8
1978	117,1	97,7	100,6	100,4
1979	115,2	97,3	100,5	99,8
1980	112,9	96,5	95,3	97,5
1981	109,2	96,4	96,9	99,2
1982	100,0	95,2	93,2	99,0
1983	92,2	95,3	85,1	100,4
1984	100,9	96,3	81,6	100,5

Revenind la evoluția fertilității și nupțialității, măsurată prin rata totală de fertilitate și, respectiv, prin rata totală de nupțialitate, se constată o divergență sau, în orice caz, o „indiferență”, ca să folosim limbajul econometriei, impresie întărită de figura 12.

Scăderi ale ratei totale de nupțialitate „coexistă” cu creșteri ale ratei totale de fertilitate; creșterea nupțialității nu este însoțită de creșterea fertilității.

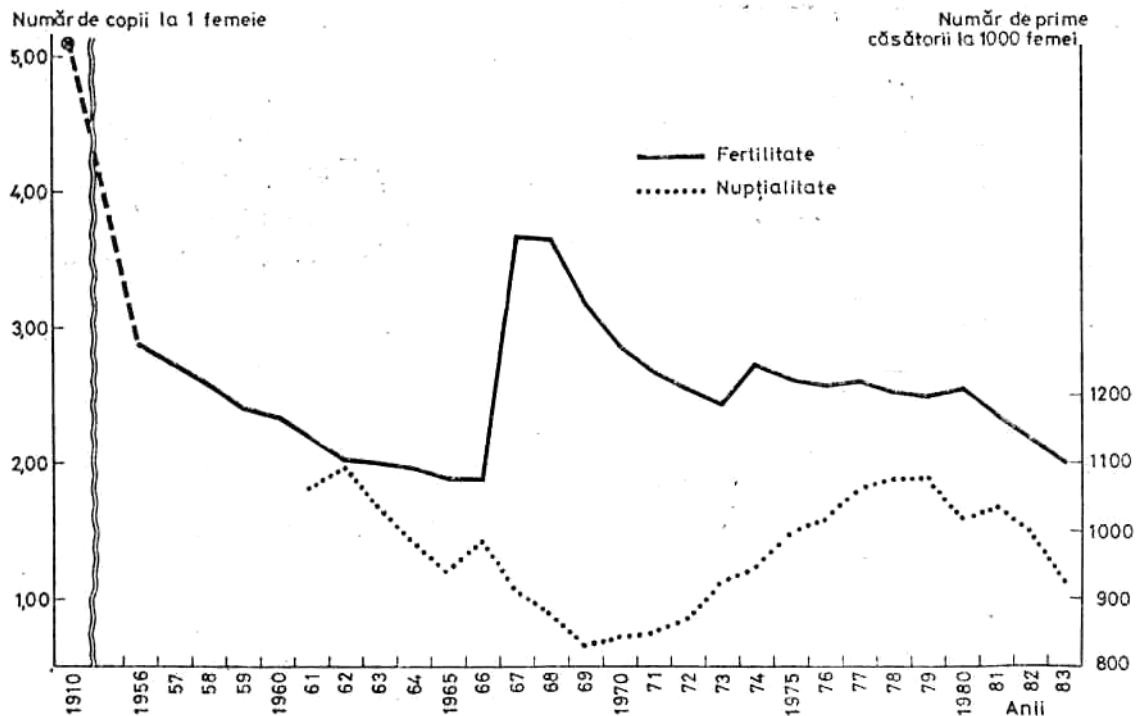

Fig. 12 Evoluția ratei totale de fertilitate (număr de copii) 1956–1983 și a ratei totale de primo-nupțialitate feminină (număr de prime căsătorii) 1961–1983.

Ce ne spune evoluția vârstei medii a *mamelor* și a vârstei medii a femeilor la prima căsătorie? Există și aici aceeași independență? Să luăm pentru perioada 1961–1983 diferența între cei doi indicatori.

Tabelul nr. 36

Vârsta medie a mamelor și vârsta medie a femeilor
la prima căsătorie (1901–1984)

Anii	Vârsta medie		Dife- rența	Anii	Vârsta medie		Dife- rența
	a mame- lor	a femeilor la prima căsătorie			a mame- lor	a femeilor la prima căsătorie	
1961	26,21	22,03	4,18	1972	26,41	21,83	4,58
1962	26,11	21,89	4,22	1973	26,23	21,79	4,44
1963	25,98	21,79	4,19	1974	26,15	21,87	4,28
1964	25,95	21,83	4,12	1975	25,99	22,06	3 ,93
1965	26,03	21,79	4,24	1976	25,84	22,29	3,55
1966	26,00	21 ,73	4,27	1977	25,74	22 ,20	3,54
1967	26,73	21,63	5,10	1978	25,61	22,12	3,49
1968	26,84	21,59	5,25	1979	25,50	21,98	3,52
1969	26,76	21,66	5,10	1980	25,30	21,49	3,81
1970	26,67	21,77	4,40	1981	25,26	21 ,85	3,41
1971	26,54	21,74	4,80	1982	24,95	21,82	3,13
				1983	24,99	22,11	2,88
				1984	25,24	22,13	3,11

Reamintim că fiecare fenomen demografic – mortalitatea; fertilitatea, nupțialitatea – se caracterizează printr-o *intensitate* măsurată prin numărul mediu de evenimente ce revin pe o persoană din cohorta reală sau fictivă și printr-un *calendar*, repartiție a evenimentelor respective și care se exprimă prin vârsta medie. Pentru nupțialitate acești indici – cum s-a arătat mai sus – sînt: rata totală de nupțialitate (număr de căsătorii la o persoană celibatară din cohorta reală sau fictivă sau la 1000 persoane) și vârsta medie la prima căsătorie. La fertilitate, indicii sînt: rata totală de fertilitate (numărul mediu de copii de o femeie la încheierea perioadei de reproducere) și vârsta medie a femeilor la nașterea copiilor lor. Indicii nupțialității exprimă, în ultimă analiză.

modelul de comportament nupțial („marriage behaviour”), în timp ce indicii fertilității – tipul de comportament reproductiv („reproductive behaviour”). Or, decizia cuplului privind dimensiunea familiei are în vedere două aspecte: determinarea *descendenței finale* (a numărului final de copii) iar, pe de altă parte, determinarea *eșalonării nașterii copiilor*. Aceasta este – se știe bine – conținutul planificării familiei. Indicele care exprimă numărul total de copii este rata totală de fertilitate (descendența la vârsta de 50 de ani – pentru generațiile reale), iar eșalonarea se exprimă prin vârsta medie a mamelor. În perioada 1961–1966, a scăderii accentuate a natalității, când accesul la abort era neîngrădit și deci planificarea eșalonării nașterilor era asigurată, vârsta medie a mamelor era mai ridicată decât în anii 1975–1984. Totodată, diferența dintre vârsta medie a mamelor și a femeilor la prima căsătorie era relativ ridicată – 4,2 4,17 ani. După anii 1967–1970, în care fertilitatea a fost puternic influențată de măsurile adoptate la sfârșitul anului 1966, diferența dintre cei doi indicatori crește pe seama creșterii rangului mediu al nașterilor. După 1971 își face loc o tendință nouă: în condițiile limitării dimensiunii familiei se modifică și eșalonarea nașterilor, un fel de „contractare” a acestora la vârstele mai tinere. Ca rezultat, diferența medie între vârsta mamelor și vârsta femeilor la prima căsătorie se reduce sensibil. Cu alte cuvinte, cuplurile decid un număr final de copii mai redus – a se vedea seria ratelor totale de fertilitate –, dar cu o apariție rapidă după încheierea căsătoriei. Tipul de comportament reproductiv este cel ce se modifică; cel nupțial este mai stabil. Prin urmare, nu poate fi demonstrată existența unei „elasticități” între vârsta medie la prima căsătorie și vârsta medie a mamelor la nașterea copiilor lor.

Este interesant însă de urmărit evoluția comportamentului reproductiv. Din păcate, seria noastră numără doar 21 ani. Vom lua prima perioadă cincinală și ultima perioadă cincinală, cu un decalaj de un an pentru nupțialitate, în ipoteza că aceasta din urmă influențează fertilitatea.

Tabelul nr. 37

Ratele totale de nupțialitate și vârsta medie a femeilor la prima căsătorie (1961–1966 și 1976–1980) și ratele totale de fertilitate și vârsta medie a mamelor la nașterea copiilor lor (1962–1966 și 1977–1981)

Grupe de vîrsta	Rate specifice de nupțialitate		Rate specifice de fertilitate	
	1961–1966	1976–1980	1962–1966	1977–1981
15–19 ani	92,4	80,8	56,2	71,9
20–24 „	74,6	91,6	114,3	198,9
25–29 „	21,8	23,5	101,5	129,4
30–34 „	8,1	7,1	53,5	61,2
35–39 „	4,2	3,1	26,7	28,1
40–44 „	2,4	1,8	9,7	7,5
45–49 „	1,3	1,3	0,8	0,1
Rata totală	1024	1046	1964	2488
Vîrsta medie	21,87	22,02	26,0	25,49

Dinamica indicilor din tabelul 37 se poate aprecia din tabelul 38.

Tabelul nr. 38

	1961–1965 (1962–1966)	1976–1980 (1977–1981)	Indici (%)
Rata totală de nupțialitate	1024	1046	+2,0
Vîrsta medie la căsătorie	21,87	22,02	+0,7
Vîrsta mediană la căsătorie	20,67	21,30	+3,0
Rata totală de fertilitate	1964	2488	+27,0
Vîrsta medie a mamelor	26,0	25,49	-2,0

Ușoara creștere a nupțialității nu poate explica creșterea fertilității, cu atît mai mult cu cît vîrsta medie la prima căsătorie a crescut și ea, puțin, ce-i drept; în

schimb, fertilitatea a crescut cu 27%, în timp ce vârsta medie a mamelor a scăzut.

Dacă nu poate fi dovedită lipsa de corelație între nupțialitate și fertilitate, în schimb se constată o tendință de modificare a tipului („pattern”) de nupțialitate și fertilitate. Figura 13 și figura 14 pun în evidență această tendință.

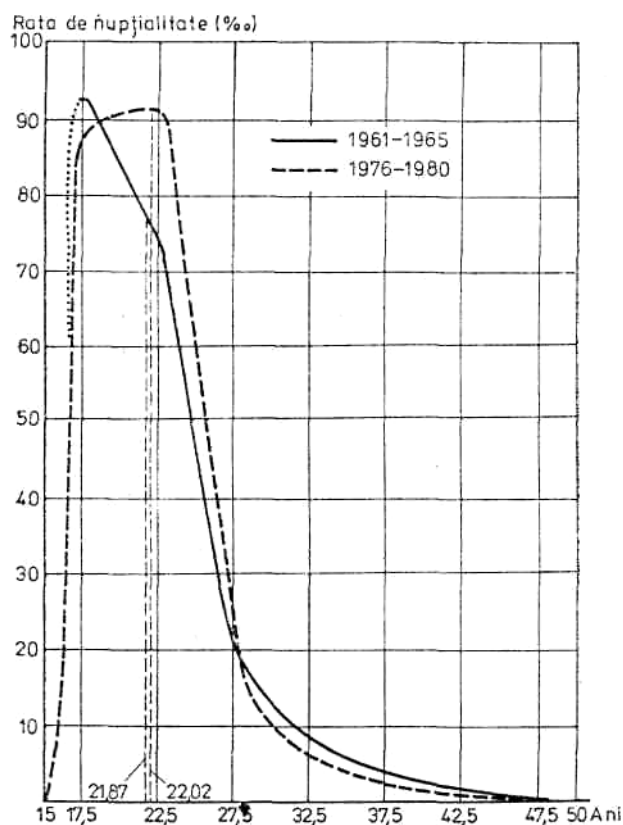

Fig. 13 Curba ratelor de nupțialitate după vârsta (prime căsătorii).

La nupțialitate, se constată pentru prima dată deplasarea frecvenței maxime de la grupa 15-19 ani la grupa 20-24 ani. Vârsta mediană a crescut mai mult decât vârsta medie, ceea ce arată o schimbare semnificativă a

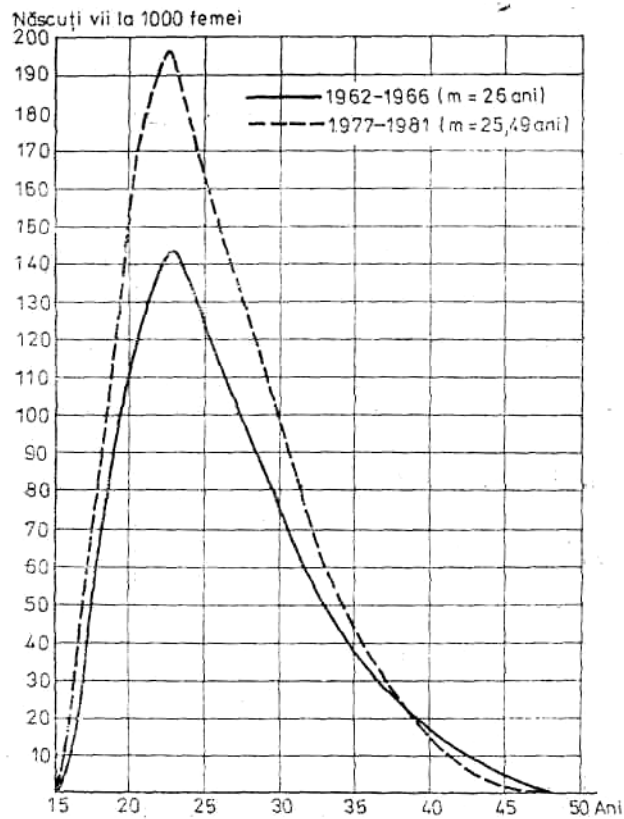

Fig. 14 Curba ratelor de fertilitate după vîrstă.

repartiției statistice. Și la fertilitate s-au produs schimbări semnificative, după cum se remarcă din evoluția ponderilor diferitelor grupe de vîrstă.

La fertilitate, se constată creșterea concentrării la grupa de vîrstă 20-24 ani. Există tipologii internaționale ale repartiției ponderilor pe care le dețin ratele specifice de fertilitate în rata totală, ceea ce ar permite încadrarea fertilității din România în tipul corespunzător. Oricum, se poate formula cu prudență, ideea că nupțialitatea tinde să treacă de la tipul timpuriu la tipul „matur” (Bogue,

1969)¹⁸, iar fertilitatea să-și consolideze tipul „precoce.” Aspecte semnificative vor reieși la analiza acestor fenomene demografice în sînul populației urbane și rurale, ca și pe provincii istorice.

Tabelul nr. 39

Ponderea ratelor specifice (%) în ratele totale de nupțialitate și de fertilitate

Grupa de vîrstă	Nupțialitatea		Diferență	Fertilitatea		Diferență
	1961–1965	1976–1981		1962–1966	1976–1981	
15–49 ani	100,0	100,0	–	100,0	100,0	–
15–19 „	43,5	35,7	–7,8	14,3	14,1	0,1
20–24 „	36,8	47,6	10,8	36,7	40,0	3,3
25–29 „	11,8	11,4	–0,4	25,8	26,0	0,2
30–34 „	4,4	2,7	–1,7	13,6	12,3	–1,3
35–39 „	2,1	1,3	–0,8	6,8	5,7	–1,1
40–44 „	1,0	0,8	–0,2	2,6	1,5	–1,1
45–49 „	0,4	0,5	0,1	0,2	0,1	–0,1

3. Nupțialitatea populației României și unele comparații internaționale

Tipul est-european de nupțialitate, caracteristic României la începutul secolului, s-a păstrat în linii generale pînă în prezent. În țările Europei occidentale, după perioada „exploziei nupțiale”, avînd drept consecință și scăderea vîrstei la prima căsătorie, tendința s-a inversat. Într-un studiu recent (O.N.U., 1982) se arată ca trăsături caracteristice amînarea căsătoriilor oficiale și tendința de creștere a vîrstei la căsătorie. Căsătoria se încheie la vîrste mai înaintate, are loc așa-numita „coabitare juvenilă” sau „căsătoria consensuală” care influențează rata brută de nupțialitate. În jurul anilor 1970 – se arată în același studiu – vîrstă medie a persoanelor feminine ce se căsătoresc prima dată (pe baza recensămintelor) este de 21 ani în majoritatea țărilor din Europa de est și de 24–25 ani, în Europa occidentală (Suedia 25,7 ani). Pro-

¹⁸ Potrivit acestuia, tipul „precoce” are o vîrstă mediană la prima căsătorie sub 18 ani, tipul „timpuriu”, între 18–19 ani, „matur” între 20–21 ani și cel „tîrziu”, 22 ani și peste.

porția femeilor necăsătorite la vârstele de 20–24 ani este de 50-75% în țările occidentale și de 24–37% în țările Europei de est. În țările dezvoltate – apreciază studiul – vârsta la căsătorie are o influență redusă asupra fertilității finale.

Într-un alt studiu (*Population*, no. 4–5, 1982) sînt analizate evoluțiile recente ale nupțialității. Pentru anul 1979 rata brută de nupțialitate pentru unele țări europene a avut următoarele valori:

Tabelul nr. 40

Rata brută de nupțialitate (1979) (în ordine descrescătoare)

Țări	Nupțialitatea	Țări	Nupțialitatea
Polonia	9,1	Anglia	7,5
ROMÂNIA	9,0	Franța	6,4
Cehoslovacia	8,4	Italia	5,7
R. D. Germană	8,2	R.F. Germania	5,6
Ungaria	8,1	Suedia	4,5
Bulgaria	7,9		

Și mai semnificativă este situația nupțialității prin prisma ratei totale de nupțialitate (indicele sintetic al nupțialității).

Tabelul nr. 41

Număr de prime căsătorii la 1000 femei celibatate
(în ordinea alfabetică)

Țări	1970	1979
Anglia și Țara Galilor	1031	781
Belgia	981	766
Danemarca	811	566
Elveția	829	616
Finlanda	944	658
Franța	919	738
R. F. Germania	977	638
Italia	1007	711
Olanda	1062	665
Norvegia	956	661
Suedia	624	515
ROMÂNIA	891	1072

Reamintim că datele din tabelul 41, în termeni de generații (aici este vorba de date transversale) arată că în Suedia, de pildă, 48,5% din femei ar rămâne definitiv celibatate, în Danemarca 43,4%, în Franța 26,2% etc. România dă dovada unei stabilități în ce privește modelul nupțial.

În general, abordând problema nupțialității în raport cu tranziția demografică trebuie făcută, în încheiere, constatarea că România nu și-a încheiat tranziția, în raport cu țările din Europa occidentală. Nivelul fertilității și al nupțialității situează România pe primele locuri din Europa. Nici tranziția mortalității nu este încheiată. Totodată trebuie remarcat că îmbătrânirea demografică a populației României este cea mai puțin avansată din Europa.

4. Ciclul de viață familială

Căsătoria, am mai spus, marchează începutul primei secvențe a „ciclului de viață familială” („Family Life Cycle”); intrăm astfel în domeniul demografiei familiei, definită (Ryder, 1976) drept „studiul factorilor care determină numărul, mărimea și compoziția, familiei.” Ideea care stă la baza ciclului familiei este aceea că din momentul constituirii ei prin căsătorie și până la dizolvarea ei prin decesul unuia din soți (sau prin divorț), familia parcurge o serie de secvențe de lungime variabilă, marcate de diferite evenimente demografice: nașterea primului copil, a ultimului copil, căsătoria ultimului copil, secvența „cuibului gol.”

Distingem în demografie „ciclul vieții individuale”, a cărui lungime totală este cuprinsă între evenimentele „naștere” și „deces” și „ciclul vieții familiale.” În primul caz, prin agregarea datelor privind evenimentele demografice ale indivizilor, obținem informații care s-ar încadra în *tipul macro-demografic al analizei* (natalitatea, mortalitatea, nupțialitatea la nivel național sau la nivelul unor subpopulații), în timp ce al doilea tip este cel al *analizei micro-demografice*, optică spre care se îndreaptă cu hotărâre demografia contemporană. Variabila principală în analiza „ciclului de viață familială” este *durata* unei secvențe; pe această bază se deter-

mină vârsta medie (mediană) a părinților la căsătorie, la nașterea primului copil, durata medie a ciclului întreg al vieții de familie etc. În schimb, pentru abordarea macro-demografică, o asemenea variabilă este *vârsta*. Semnificația secvenței în raport cu durata este mai largă: ea se referă la *istoria familiei* și nu la cea a individului. Bogue (1969) consideră dezvoltarea conceptului de ciclu de viață a familiei „una din cele mai mari contribuții ale demografiei la studiul vieții familiei” (p. 384).

Ideea ciclului familial îi aparține unui sociolog, Sorokin și a fost formulată în studiile de sociologie rurală, în anul 1931. Preluarea ei în demografie este legată de numele lui Glick, ale cărui aplicații datează din 1947. Ulterior, ideile au fost dezvoltate de același Glick (1957) și, mai târziu, de Glick și Parke (1965). Li s-au alăturat studiile lui Ryder (1975–1976); aplicațiile conceptului s-au multiplicat în anii următori.

Cîteva probleme teoretice și metodologice se cuvin precizate. După Glick, secvențele sau stadiile ciclului de viață familială sînt următoarele: 1. prima căsătorie; 2. nașterea primului copil; 3. nașterea ultimului copil; 4. prima căsătorie a ultimului copil (cu care începe secvența „cuibului gol”), și 5. decesul unuia din soți. Se observă că este vorba numai de evenimente strict demografice. Alți oameni de știință, introduc și evenimente din viața școlară și economică. În mod obișnuit, măsurarea secvențelor se face prin vârsta mediană a soției și soțului la diferite evenimente: la prima căsătorie, la nașterea primului copil, la decesul unuia din soți. Studiile diacronice scot în evidență schimbările care au loc în ce privește nupțialitatea, fertilitatea și mortalitatea. De pildă, pentru S.U.A. (1971), vârsta mediană la prima căsătorie a femeilor, în perioada 1880–1939, a înregistrat o scădere de la 21,6 ani la 19,9 ani; la nașterea primului copil, a scăzut de la 22,9 ani la 21,5 ani; creșterea cea mai importantă s-a produs la vârsta la deces a unuia din soți: de la 57 ani (1880–1889) la 64,4 ani (1930–1939).

Studiul lui Kono (1977) pentru Japonia arată schimbările importante, uneori spectaculare, pentru populația Japoniei între anii 1940 și 1972. De pildă, secvența dintre nașterea primului copil și a ultimului a fost de 12,3 ani, în 1940, și de 2,6 ani, în anul 1972; vârsta mediană

la deces a femeii a fost, în 1940, de 49,6, iar în 1972, de 75,5 ani. Chiar dacă ne limităm numai la evenimentele demografice, ca în schema propusă de Glick, informațiile obținute asupra nupțialității, fertilității și mortalității sînt de cel mai mare interes. Desigur, aceste fenomene demografice sînt, la rîndul lor, influențate de factori economici și cei soțio-culturali. Pe de altă parte, evoluția familiei și a caracteristicilor sale influențează procesele sociale și demografice la nivel macroanalitic. Rezultă clar că studierea ciclului familial nu se poate face decît sistemic și interdisciplinar.

Familia care face obiectul studiului ciclului este *familia nucleară*, înțeleasă ca unitate biologică și socială compusă din părinți și copiii lor necăsătoriți. În această noțiune intră și diferitele familii nucleare incomplete, reprezentate de diade, precum soț și soție fără copii (cupluri maritale), un soț și copii necăsătoriți etc. Pentru familiile de *tip extins* sau lărgit, în care coexistă mai multe generații, metodologia studierii ciclului familial este mai puțin dezvoltată. Este adevărat că tendința universală în evoluția familiei este cea de *nuclearizare*: țările dezvoltate au parcurs cea mai mare parte din această evoluție, în timp ce populația țărilor în curs de dezvoltare se află încă în primele faze ale nuclearizării, familiile extinse deținînd încă o pondere însemnată.

După estimările O.N.U. (1974), în anul 1970, dimensiunea medie a unei gospodării (noțiune diferită de familie) era, la scară mondială, de 4,47 persoane; în regiunile dezvoltate ea se ridică la 3,40 persoane, în cele în curs de dezvoltare, la 5,16 persoane.

Desigur, familia și ciclul familial trebuie studiate în contextul tranziției demografice pentru fiecare țară în parte. Tranziția nu înseamnă numai trecerea de la niveluri ridicate ale mortalității și natalității, la niveluri scăzute, caracteristice societății moderne, ea înseamnă și modificarea caracteristicilor familiei și a principalelor secvențe ale ciclului familial. Studiul ciclului familial necesită rezolvarea unor probleme informaționale și metodologice particulare. Obținerea informației se poate rezolva integral prin cercetări speciale pe bază de eșantion în cadrul cărora se aplică observarea longitudinală retrospectivă sau continuă și, în felul acesta se ajunge la istoria familiei. Alte modalități sînt cele oferite de re-

recensămintele populației dar care reclamă prelucrări și sistematizări laborioase. În sfârșit, cuplarea datelor statistice stării civile cu cele ale recensămintelor populației poate suplini, în oarecare măsură, lipsa unor anchete specializate. Aceste dificultăți explică numărul încă redus de studii privind ciclul de viață a familiei. Cât privește metodologia de analiză a ciclului familial, un instrument important este tabela de viață a familiei, tabelă multidecrementală, construită după modelul general al tabelii de mortalitate.

Datele pe care le prezentăm în continuare se referă la populația României și pun în evidență, cu aproximație, unele secvențe ale ciclului familial (Trebici, 1982 a). Ele se bazează atât pe recensăminte cât și pe statistica stării civile. În cea mai mare parte, ele sînt date transversale sau ale perioadei și numai în puține cazuri sînt date longitudinale. Să examinăm evoluția nupțialității, fertilității și mortalității, în raport cu evoluția familiei și a caracteristicilor acesteia.

Remarca cea mai generală este aceea că familia românească este astăzi predominant nucleară, tendință ce s-a accentuat în ultimele trei decenii, pe fondul unor ample schimbări sociale și economice. La recensământul populației din 1966 numărul gospodăriilor familiale a fost de 5 043 994, din care cele cu un nucleu familial se ridicau la 4 693 232 sau 93% din total, restul reprezentînd gospodăriile familiale cu două nuclee și mai mult, ceea ce înseamnă că familiile de tip extins dețineau 7% din numărul gospodăriilor familiale.

Proporția variază după mediile urban și rural; după unele studii, și la sate familia nucleară este predominantă, cele extinse reprezentînd, în 1966, o proporție de 23,4%. Procesul de nuclearizare a familiei țărănești s-a accentuat; dimensiunea medie a gospodăriei s-a redus sistematic: la recensămîntul din 1930 reveneau 3,4 persoane de o gospodărie, la recensămintele din 1966 și 1977, numărul mediu era de circa 3,2 persoane, cu diferențe relativ reduse pentru populația urbană și cea rurală. Atît nuclearizarea familiei cât și reducerea dimensiunii medii a gospodăriei și familiei trebuie văzute în legătură cu scăderea natalității.

Pentru a putea aprecia semnificația evoluției fertilității, mortalității și nupțialității în România, în raport cu ciclul familial, pornim de la schema generală propusă într-un studiu O.N.U. (1974) cu privire la cele trei stadii ale tranziției:

Tabelul nr. 42

Model	Rata totală de fertilitate (număr de copii)	Probabilitatea de supraviețuire a părinților*	Rata totală de fertilitate netă	Probabilitatea de supraviețuire a copiilor**	Rata netă de reproducere
Tradițional	6,438	0,69054	4,4774	0,45786	1,0
Tranzitoriu	6,438	5,91134	5,9090	0,87010	2,5079
Dezvoltat sau post-tranzitoriu	2,1202	0,98818	2,0951	0,97846	1,0

* Probabilitatea de supraviețuire a mamelor până la terminarea perioadei fertile (50 ani); ** Probabilitatea fetelor de a supraviețui de la naștere până la vârsta de căsătorie (15 ani).

Dacă luăm două perioade (1905–1909 și 1976–1980), schimbarea fertilității și a mortalității este considerabilă; la începutul secolului rata totală de fertilitate a fost de circa 5,1 copii iar speranța de viață la naștere a femeilor de aproximativ 37 ani; în perioada 1976–1980 valorile respective sînt: 2,6 copii și 72,2 ani. Desigur această schimbare a afectat ciclul familial.

În raport cu schema din tabelul 42, indicatorii pentru România se prezintă astfel:

Tabelul nr. 43

Anii	Rata totală de fertilitate	Probabilitatea de supraviețuire a părinților	Rata totală de fertilitate netă	Probabilitatea de supraviețuire a copiilor	Rata netă de reproducție
1932	3,964	0,75781	3,000	0,66394	1,46
1956–1960	2,684	0,92040	2,470	0,89850	1,20
1976–1980	2,572	0,94634	2,434	0,94748	1,18

Notă. S-au folosit tabelele de mortalitate 1932, 1956 și 1970–1972.

Scăderea fertilității este însoțită de creșterea probabilității de supraviețuire a mamelor și a fiicelor, ca urmare a reducerii mortalității ceea ce influențează sensibil ciclul familial și diferitele sale secvențe. Să examinăm mai detaliat nupțialitatea (inclusiv divorțialitatea), fertilitatea și mortalitatea.

Căsătoria este evenimentul demografic cel mai puternic influențat de factorii sociali, începînd cu legislația și terminînd cu factorii culturali și psihologici. Deși legislația a stabilit vîrsta de 16 ani la căsătoria fetelor și de 18 ani la căsătoria băieților, vîrsta medie și cea mediană la prima căsătorie cunosc o mare stabilitate în decursul timpului. Așa cum am arătat, vîrsta medie la prima căsătorie a femeii a fost de 21,7 ani (1912), de 21,35 (1956) și de 21,07 (1977). Căsătoria în România a fost în general de tip precoce. Dacă luăm numai perioada 1961-1984, constatăm că vîrsta medie a femeii la prima căsătorie a oscilat între 21,15 ani și 22,30 ani ,iar cea mediană între 20,50 ani și 21,50 ani. Diferența între vîrsta medie a soției și a soțului la prima căsătorie este de aproximativ 3,0–3,5 ani. Prin urmare, din punct de vedere al începutului primei secvențe a ciclului familial se poate accepta vîrsta de 21 ani, adică un debut precoce și care asigură – *ceteris pribus* – o lungime apreciabilă întregului ciclu. Mai trebuie adăugat că una din particularitățile tipului de nupțialitate din România este propensiunea accentuată pentru căsătorie. Dacă adoptăm proporția femeilor necăsătorite la vîrstele de 20–24 ani ca indicator al precocității căsătoriei și proporția femeilor necăsătorite la 45–49 ani ca indicator al celibatului definitiv, constatăm că în perioada 1900–1977, primul indicator a fost de aproximativ 33,34% (diferența fiind proporția femeilor căsătorite), în timp ce proporția celibatului definitiv a oscilat între 3 și 4,5%.

Dacă căsătoria este cvasiuniversală, stabilitatea ei a fost influențată, uneori, de divorțuri. Durata medie a unei căsătorii dizolvate prin divorț a fost de 6,7 ani (1961–1966), de 9 ani (1967–1974) și de 10,8 ani (1975–1979), dar vîrsta medie la divorț a soțului era de aproximativ 36 ani, iar a femeii de 33 ani.

Fertilitatea a cunoscut însă schimbări importante și în mod corespunzător secvența primei și ultimei nașteri în ciclul familial. Numărul mediu de copii de o femeie, în perioada fertilă (15–49 ani), pe baza datelor transversale, a scăzut de la circa 4 (1932) la 2,5 (1979) și la 2,2 (1984). S-a redus rangul mediu al născutului și de asemenea vârsta medie și mediană a mamelor la nașterea copiilor lor. În condițiile în care fertilitatea era încă relativ ridicată vârsta medie,, era de 27,65 ani (1956), ajungând la circa 25 ani (1981–1984). Unei vârste precoce la căsătorie îi corespunde, în ultimul timp, o vârstă precoce la naștere: tipul de fertilitate se caracterizează prin realizarea precoce a descendenței finale, în puțini ani, după încheierea căsătoriei. Dacă luăm promoțiile de căsătorii din anii 1965 și următorii, se constată că jumătate din descendența finală se realizează după doi ani de căsătorie. Cum constată Ghețau (1978), în condițiile reducerii dimensiunii familiei, cuplurile căsătorite au tendința de a constitui descendența lor finală în câțiva ani după căsătorie. Dacă luăm datele transversale din ultimii ani, constatăm că, în condițiile în care vârsta medie a mamei la nașterea tuturor copiilor săi este de 25,5 ani, vârsta medie la nașterea copiilor de rangul 1 este de 22,5, la nașterea copiilor de rangul 2 este de circa 25 ani, la rangul 3 circa 27 ani, la rangul 4 de 29 ani, la rangul 5 vârsta este de 31,5 ani, iar la nașterea copiilor de rangul 8 și mai mult este de 37,5 ani.

Putem reține, cu oarecare aproximație, pentru ciclul familial, vârsta mediană la prima căsătorie de 21 ani, vârsta mediană la prima naștere de 22,2 ani, și vârsta mediană la nașterea copiilor de rangul 5 (considerată ca ultimă naștere) de 31 ani. Nașterile de rangul 6 și superior reprezintă, în perioada 1961–1979, între 4 și 7% din numărul total al născuților.

Scăderea mortalității a contribuit în mod hotărâtor la creșterea duratei ciclului familial. După tabela de mortalitate din 1932, speranța de viață la naștere a femeii a fost de aproximativ 42 ani, după tabela de mortalitate din 1976–1978 valoarea ei a fost de 72,2 ani. Întrucât speranța de viață la naștere a bărbaților este cu 4 până la 5 ani mai redusă ca a femeilor, putem accepta vârsta de 67 ani ca vârsta la care se dizolvă o familie prin

decesul soțului. Important este faptul că probabilitatea de supraviețuire a femeii de la naștere pînă la vîrsta de 50 ani (la terminarea perioadei fertile) a crescut sensibil: 0,50314 (1932), 0,8270 (1956), la 0,89664 (1970–1972). De asemenea, a crescut probabilitatea de supraviețuire a fiicelor în raport cu cea a mamelor, ceea ce este o condiție generală pentru prelungirea ciclului familial.

Lungimea totală a ciclului familial, în condițiile în care vîrsta mediană la prima căsătorie a femeii este de 21 ani, iar vîrsta la care decedează soțul este de 67 ani, deci cînd soția are 64 ani, este de circa 43 ani. Efectul reducerii mortalității asupra creșterii ciclului familial poate fi pus în evidență și cu următorul calcul: probabilitatea de a fi în viață a unui bărbat la vîrsta de 70 ani, căsătorit la 24 ani, este de circa 0,61, iar a femeii, căsătorită la 21 ani, este de 0,73, ceea ce înseamnă că un asemenea cuplu are o probabilitate de 45% de a fi în viață la o asemenea vîrstă.

În aceste condiții, primul copil se va căsători atunci cînd mama va avea 43 ani, respectiv 46 ani, iar ultimul copil (de rangul 4), cînd mama va avea circa 52 ani. Perspectiva cuplului de a deveni bunici este mare, în condițiile în care va fi urmat tipul actual de nupțialitate și de fertilitate.

Deși cele mai multe date folosite sînt transversale și deci au un caracter aproximativ, ele sînt totuși de natură să atragă atenția asupra marelui utilități a analizei ciclului familial. Ele au pus în evidență schimbările pe care le-a înregistrat ciclul familial, oferind premise pentru adîncirea studiilor interdisciplinare. De un deosebit interes este, după părerea noastră, studiul ciclului familial pentru nevoile legislației și ale politicii demografice. În ultimă analiză, măsurile politicii demografice vizează familia, ceea ce îi face pe unii demografi (Biraben) să prefere denumirea de politică familială celei de politică a populației. O asemenea politică se va fundamenta în mod natural pe cunoștințele obținute din studierea ciclului de viață familială.